

ІДЕЯ СВОБОДИ, ПРАВДИ І СПРАВЕДЛИВОСТІ НАДІЇ СУРОВЦОВОЇ

Український народ пройшов довгий і непростий шлях до творення своєї держави. Наукова громадськість завжди виявляє шану тим, хто боровся за свободу Батьківщини. Яскравим прикладом такої боротьби є жінка багатогранного талану, борець, провісник, історик, публіцист Надія Віталіївна Суровцова. Стаття присвячена життю та діяльності жінки багатогранного талану, борцю за свободу, правду і справедливість, провіснику, історичу, публіцисту Надії Віталіївній Суровцовій. Метою даної статті автор ставить вшанування і згадку «невтомної революціонерки» Н. В. Суровцової в зв'язку з відзначенням 100-річчя Національно-демократичної революції 1917–1921 рр. в нашій державі. Основний акцент статті робиться на участі Надії Віталіївни в подіях Української революції 1917–1921 рр.

Ключі слова: *Надія Суровцова; Українська революція (1917–1921 рр.); громадсько-політична діяльність; свобода; правда; справедливість.*

Віншуючи відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років не можна оминати вшануванням і згадкою відому уманчанку Надію Віталіївну Суровцову – повітового інструктора Центральної Ради, діловода Біженецького департаменту Генерального секретаріату внутрішніх справ, згодом начальника загального відділу Міністерства закордонних справ при Центральній Раді, начальника дипломатичного департаменту Міністерства закордонних справ при гетьману Скоропадському, секретаря інформаційного бюро Міністерства закордонних справ при Директорії.

Український народ пройшов довгий і непростий шлях до творення своєї держави. Наукова громадськість завжди виявляє шану тим, хто боровся за свободу Батьківщини. Яскравим прикладом такої боротьби є жінка багатогранного талану, борець, провісник, історик, публіцист Надія Віталіївна Суровцова. Ще змалечку, завдяки відповідному вихованню, вона стала небайдужою до долі

українського народу, вивчала історію рідного краю, багато читала, займалася пошуковою етнографічною роботою, жила життям своєї епохи і боролася за ідею – за ідею свободи, правди і справедливості.

Вже давно у сучасній українській історіографії значно зріс інтерес до національно-визвольних змагань українства на різних етапах і проти різних опозиційних сил, що є досить актуальним сьогодні. Проте роль жіноцтва у таких працях практично не розглядається, хоча заслуговує на належну увагу. Як зазначала дослідниця з діаспори Дарія Рихтицька: «Про героїчність жінки, а зокрема української, можна говорити у двох аспектах: героїзм одноразового вияву в обличчі смерті на полі бою... а є також героїство буднів, у яких наші жінки відзначаються небувалою силою витримки та посвяти...» [1, с. 518]. Якраз до другої категорії і належала Надія Віталіївна.

Важливу роль при написанні статті відіграли документи, що знаходяться у фондах

меморіального музею-квартири Н. В. Суровцової Уманського краєзнавчого музею. Це фото Надії Віталіївни, рукописи її творів, величезна кількість листів, листівок, грамот та інше. Саме вони дають змогу «доторкнутися» до життя цієї величної жінки. Не менш важливим джерелом є «Спогади», які залишила Н. В. Суровцова - це унікальний спадок, який дозволяє читачеві доторкнутися до сторінок далекої історії, пережити разом з героїнею тих оповідань минулі події, зрозуміти і зробити, так необхідні сьогодні, висновки [2]. «Спогади» - це детальний опис, можливо і суб'єктивний, всього відрізка життя Надії Віталіївни. Не можна оминати увагою і епістолярну спадщину цієї людини, яка була видрукувана окремим збірником під назвою «Листи» на початку ХХІ століття [3].

Ряд науковців в своїх публікаціях описували біографію або ті чи інші періоди життя цієї жінки-легенди. Це і праці Ю. Хорунжого, де автор зупиняється на долі Н. Суровцової [4–5]. Це і книга «Постаті» Я. Дашкевича, де поряд з відомими українськими діячами автор присвячує окремий розділ знайомій йому Надії Віталіївні [6]. Ряд статей різних років торкалися життя та діяльності Надії Віталіївни і давали змогу дізнатися про неї широкому загалу читачів [6–16]. Пропонований список далеко не вичерпується тією кількістю розвідок, що є опублікованими на сторінках різних періодичних видань.

Окремо хочеться зупинитися на дослідженнях Людмили Якименко та Ігоря Кривошеї, які містять у своєму науковому доробку величезну кількість статей, що лягли в основу написання узагальнюючих праць, а саме монографії «Надія Суровцова: життя та творчість (1895–1986 рр.)» [17] та монографії «Надія Суровцова (1896–1985): у пошуках втраченого часу», яка була представлена широкому загалу читачів зовсім нещодавно [18]. В монографіях, на основі залучення широкого колу джерел, досліджено життєвий і творчий шлях відомої української журналістки, письменниці, краєзнавця і громадсько-політичної діячки Н. В. Суровцової. Враховуючи вище сказане хочеться наголосити, що метою даної статті автор ставить вшанування і згадку «невтомної революціонерки» Надії Віталіївни Суровцової в зв'язку

з відзначенням 100-річчя Національно-демократичної революції 1917–1921 рр.

Надія Суровцова народилася 18 березня 1896 р. у Києві в родині інтелігентів. Їм'я їй дали на честь батькової вчительки-революціонерки. Для когось революція розпочалась в 1917 році, а новонароджена Надія Суровцова чула про її потребу з перших років життя. Її батько, Віталій Петрович, належав до прогресивної молоді і ще в далекому до революції 1896 році, збирав навколо себе таких же студентів. Тому від самого народження Суровцову оточували першопрохідці революції. Батько походив із родини дрібних поміщиків з Полтавщини. Він навчався на юридичному факультеті Київського університету, був українським громадсько-політичним діячем, а в роки реакції захищав український суспільний рух, безкоштовно боронив селян перед судом, рятував євреїв під час погромів. У 1917 р., за часів Центральної Ради, був обраний головою міської управи.

У родині любили читати, тому Н. Суровцова змалку перечитала все, що було в батьківській бібліотеці і годилося дитині з прогресивної родини: твори М. Добролюбова, Д. Писарева, М. Чернишевського, В. Белінського. Батько мав поганий зір, тому часто читання відбувалися вголос. Так, ще дитиною Н. Суровцова прочитала «Ілюстровану історію України» М. Грушевського, журнали «Русское богатство», «Вестник иностранной литературы», які батьки виписували. Завдяки вчителю літератури Г. Куриндіну дівчинка спробувала свої сили в літературній творчості – саме на його уроках робила перші спроби написання віршів. У 1913 р. Н. Суровцова складає натуральні іспити в Уманській чоловічій гімназії, щоб мати можливість здобути вищу освіту. У 1913 р. вона починає навчатися на історико-філологічному факультеті Вищих жіночих Бестужевських курсів в Петрограді, де читали лекції відомі вчені з України: Є. Тарле, М. Туган-Барановський, перший почесний доктор історії серед жінок О. Єфименко. Навчання Н. Суровцова поєднувала з громадсько-політичною діяльністю в українських нелегальних студентських гуртках.

Не обійшлась без неї й Лютнева революція – ще студенткою Надія була пов'язана з

революціонерами. Спостерігаючи за розгортанням подій революції в Києві Надія не могла стояти осторонь. Об'єднавшись в революційний комітет, учасником якого була Суровцова, студентство вже на першому своєму зібранні обрало своїх представників до уряду, що формувався в той час. Коли Петроградська українська колонія вирішила зробити маніфестацію на долю студенток випало готувати прапори – червоного та жовто-блакитного кольорів. Під час Маніфестації серця молоді були переповнені щастям і надією, що й для України почнеться нова доба, відбудуться зміни на краще [18, с. 72].

Революційний комітет дав Н. В. Суровцовій доручення на Україну. В той час вже знали, що там сформовано український автономний уряд на чолі з М. С. Грушевським. Їй доручили повідомити, що в Петрограді двісті організованих українських студентів чекають його вказівок. Зустрівшись з М. Грушевським в Центральній Раді, Н. В. Суровцова отримала інше призначення – донести голос революції на Уманщину, як інструктор Центральної Ради. Тому набравши брошур, листівок, відозв вона вирушила далі в путь. Що то за посада Надія Віталіївна поки що не розуміла, але добре знала, що вона носій і вісник революції.

Прибувши в Умань, свою контору Надія Віталіївна Суровцова влаштувала в подвір'ї земства. В місті вона проводила агітаторську роботу – розповідала про політичні події, переказувала газетні відомості, роздавала літературу, відозви. Пізніше разом з сільським вчителем Олександром Ільченком та кооператором-поляком Коронкевичем Надія Віталіївна їздила по селах, де вони розповідали про початок революції, про Тимчасовий Уряд і Центральну Раду. Їхнім завданням було сповіщати і переобирати сільське та волосне управління, замінюючи його сільрадами. Збираючи селян біля церкви і оповідаючи про події революції найбільш зацікавленим залишалося питання про землю. Про це говорили досить образно в загальних рисах і це досить точно відображало справжній характер програми Центральної Ради. Н. В. Суровцова в роки революції також брала участь і в культурному житті Умані, була учасником літературно-художнього гуртка. Члени цього

гуртка ставили вистави, в тому числі виїзні в селах, створили хор.

Коли Центральна Рада проголосила українізацію армії, то Надія Віталіївна ходила з лекціями та агітаціями в полк імені Гонти, що стояв тоді в Умані. Не дивлячись на значний супротив тієї частини полку, яка не підтримувала ідеї українізації, відбулося голосування солдат в приміщенні театру – полк оголосив себе українським [2, с. 67]. Великою мірою це була заслуга Суровцової. Коли в Умані в приміщенні театру відбувся з'їзд делегатів сіл для утворення Селянської спілки, на порядку денному стояло питання – створення програми Спілки та вибір майбутнього керівництва. В цей час Суровцова написала одну з перших своїх статей в уманській газеті «Селянська правда». Останні збори уманської Селянської спілки відбувалися в залі окружного Суду, Надію Віталіївну було обрано заступником голови Спілки, одногосно. Головою став Богач – селянин з Шукайводи. Земельне питання ніяк не вирішувалось, практичних вказівок з Міністерства не давалось, а потреба зростала з кожним днем. Землі селяни поки що не займали, ждали закону.

В липні 1917 року в Умані Перший універсал Центральної Ради оголосила на центральній площі саме Н. В. Суровцова, після молебні отця Макарія Крамаренка. Універсал було оголошено перед військовим собором та школою-гімназією, між солдатськими рядами. Саме оголошення цього універсалу, а не наступних найбільш запам'яталось Надії Віталіївні: «...Уманський майдан зустрів дівчину натовпом солдат. Праворуч була жіноча гімназія, ліворуч – чоловіча. Просто перед нею – полки уманського гарнізону та селяни з усього району. Тендітну дівчину в білій сукні поставили на стіл. Вона розгорнула папір і... першою зачитала Перший універсал Української народної республіки...» [13].

Величезне нервово напруження, останні хвилюючі події, круговерть життя відбилась на здоров'ї Надії Віталіївни. Це змусило її звернутись до лікаря і припинити на деякий час будь яку діяльність. Після недовгого відпочинку на хуторі та батьківських порад Надія Суровцова вирішила їхати до Києва і там закінчити університет, бо в Петербурзі вона,

в зв'язку з революційними подіями, не складала державних іспитів. Матеріальне питання вона вирішила набравши в Умані на репетиторство учнів. Вступивши на четвертий (останній) курс університету Св. Володимира в Києві, Надія Віталіївна пішла на роботу діловодом-друкаркою при директорі Біженецького департаменту генерального секретаріату внутрішніх справ Українського автономного уряду, що знаходився на Хрещатику [2, с. 72].

Пізніше Надія Віталіївна потрапила до секретаріату Центральної Ради. Працювала в Департаменті іноземних зв'язків, що знаходився на Терещенківській 9, займала посаду начальника загального відділу Міністерства закордонних справ. Після жовтневого перевороту в Петрограді розпочався наступ більшовиків на Київ та на інші міста України. Після зайняття Умані в Київ приїхав батько Надії Віталіївни, так як в місті було небезпечно залишатися. Суровцова була активним учасником подій, які на той час відбувалися в Києві. Після захоплення міста більшовиками та еміграції Центральної Ради до Житомира Надія Суровцова залишилась в місті на нелегальному становищі.

Коли відбулось підписання Брест-Литовського мирного договору з Німеччиною і повернення в Київ Центральної Ради, Н. В. Суровцова знову повернулася на свою колишню посаду в Міністерстві з надією, що Україну почнуть визнавати всі держави Заходу. З жалем і сумом Надія Віталіївна у своїх «Спогадах» згадує про похорон жертв бою під Крутами [2, с. 78]. Коли в квітні 1917 року було проголошено гетьманат Скоропадського Надія Віталіївна і на той час перебувала в самому вирі подій. Їй випала роль зв'язкової між В. Винниченком і М. Грушевським. Саме вона передала М. Грушевському побажання В. Винниченка і засідання партій про те, щоб Грушевський прийняв диктатуру. На що отримала категоричну відповідь професора.

За часів гетьманату Скоропадського міністром закордонних справ було призначено Д. І. Дорошенка. Н. Суровцова стала начальником дипломатичного відділу Міністерства закордонних справ, дипломатом, учасником міжнародного пацифістського руху Інтернаціональної жіночої ліги. Право займати дип-

ломатичні посади Надія Віталіївна отримала коли при Міністерстві було відкрито курси, які називалися «Конзулярна академія», які вона успішно закінчила [18, с. 82]. Під час Гетьманату Суровцова була також активним учасником страйкового комітету в Міністерстві. Такі комітети утворювалися в зв'язку з тим, що масово почали звільняти українців з посад, а діловодство переводити на російську мову. Всі комітети очолила Софія Федорівна Русова. Завдяки цій участі Надію Віталіївну стали називати «заклятою патріоткою».

Коли розпочалось нове повстання і був утворений новий уряд – Директорія міністром закордонних справ було призначено Афанасьєва, професора всесвітньої історії. Надію Віталіївну Суровцову було призначено начальником відділу преси, що давав інформацію пресі про українські політичні події та видавав два щомісячника. Надія Віталіївна повинна була займатися цензурою інформації, яку давала київська преса з міжнародної політики, все те, що могло з'явитися в закордонній пресі. Постійно допомагала повстанцям, тому і боялась свого викриття. Після зникнення Скоропадського з Києва, міністерство, де працювала Надія Віталіївна, влаштувало бенкет, де вона познайомилася з С. Петлюрою. Під час Директорії Суровцова виконувала ряд дипломатичних місій, постійно перебувала у відрядженнях. Працювала Надія Віталіївна на совість, і тому, коли уряд вирушив за кордон 31 грудня 1918 р. на Версальські переговори, її взяли з собою. Вона підготувала не лише документи, а й велику бібліотеку інформаційного бюро, секретарем якої її було призначено. Перед поїздкою їй вдалося відвідати батька в Умані, бо він тяжко хворів, тоді вона й отримала батьківську згоду на поїздку [2, с. 89]. Уже в потязі стало відомим, що Київ здався – туди увійшли війська комуністів. Так Суровцова й залишилася за кордоном. За кордоном треба було якось заробляти на життя, тому Надія Віталіївна працювала й навчалась далі. Якимсь чином їй вдалося прихопити з собою матрикул Київського університету, і вона здала їх до Віденського [18; 91]. Закінчила його; потім було навчання в аспірантурі та звання першої жінки – доктора філософських наук. Темою дисертації Надія Віталіївна об-

рала «Богдан Хмельницький та ідея української державности». Так в її житті переплелися дві революції - XVII та XX століть. Але жити без громадської діяльності Н. Суровцова не могла. Діяла в більше десятка громадських організацій. Боролась, разом з Жіночим Союзом, пізніше з Жіночою Лігою миру і свободи, проти війни та голоду, об'їздила з лекціями всю Америку. Разом з представниками Жіночої Ліги Н. Суровцова побувала в Німеччині, Голландії, Франції. Пізніше вступила до студентської організації «Січ» [19, с. 103].

Навіть вимушено перебуваючи в еміграції, Надія Віталіївна ні на мить не втрачала зв'язок з Україною. За її сприянням було засновано провізорний комітет «Голодним України», який вона і очолила. До нього згодом приєднався і очолив М. Грушевський, Суровцова стала секретарем комітету. До Австрії Надія повернулася націонал-комуністкою. Вступила до Компартії, яка там була на напівлегальному становищі. Вдень писала оповідання в пресу та займалась перекладами текстів, а вечорами спіл-

кувалася з революціонерами. Так вона почала все частіше дивитись на Схід – туди, де була її Батьківщина. У Відні Надія Віталіївна вступила до Спілки поступових журналістів Європи, стала заступником голови її президії. У журналі «Нова громада» Н. Суровцова опублікувала статтю «Ми і вони», де доводила, що «ми», закордонні, власне є нічим, а справжнє життя нашої країни творять «вони» на Україні. Повернувшись в Україну їй не дали творити життя країни – 30 років поневірян – арешти, заслання, концтабори. У 1953 році Надія Віталіївна повернулася в Умань, де надалі всі роки жила під наглядом КГБ. Померла Надія Суровцова 13 квітня 1985 р. на 90-му році життя.

Доба революції 1917–1920 рр. насичена яскравими подіями. Як згадувала Н. В. Суровцова: «...Для мене ця доба – живі люди, часом дорогі, іноді ворожі, це зрушення часу, боротьба, помилки моїх сучасників і мене самої... це історія людей, що творили історію...» [2, с.59]. Частиною цієї історії і доби стала наша землячка – Надія Віталіївна Суровцова, вічна їй пам'ять і шана.

Список використаних джерел

1. Рихтицька Д. Українська жінка в дзеркалі життя і боротьби // Визвольний шлях. - 1996. - №5. - С. 518–528.
2. Суровцева Н. Спогади. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1996. – 431 с.
3. Суровцева Н. Листи. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. - Кн.1. – 704 с.
4. Хорунжий Юрій. Шляхетні українки: Есеї-парсуни. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – 208 с.
5. Хорунжий Ю. Зв'язкова покоління // Київ. – 2003. – № 6. – С. 137–147.
6. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. – 808 с.
7. Плющ Л. Пам'яті Надії Суровцевої // Сучасність. – 1985. – № 12. – С. 84–90.
8. Коцюбинська М. Кілька штрихів до силуету Надії Суровцевої // Київ. – 1990. – № 10. – С. 70–71.
9. Падун-Лук'янова Л. Слово про Надію Суровцову // Березіль. – 1992. – № 3–4. – С. 144–149.
10. Спогад про землячку: [Про Надію Суровцеву – жертву сталінських репресій] // Вільна думка. – Д., 1993. – травень – червень – № 5/6.
11. Шевченко О. Надія Віталіївна Суровцова – страдницький шлях великої українки // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 74 – 76. – С. 43–46.
12. Олександрова Т. Жінка-легенда // Умань. – 2005. – № 12. – С. 3.
13. Життя під наглядом «чекістів» // Газета «Прес Центр» №43 (63) від 11.10.2006 р.
14. Ототюк О. Творчий шлях Н.В. Суровцевої // Шевченківська весна: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 15-й річниці незалежності України. – Вип. IV: У 3-х част. – Ч. 3. Історія / За заг. ред. проф. В.Ф. Колесника. – К.: Логос, 2006. – С. 342 – 345.
15. Мицик В. Несхибність Надії // Слово просвіти (всеукраїнський культурологічний тижневик). – 14 квітня 2010 р.
16. Кривошея І. І., Якименко Л. М. Гендерний аспект мілітаристського дискурсу в еґодокументах: компаративний аналіз мемуарів «уманського періоду» Надії Суровцевої та Петра Курінного // Гілея. – Випуск 90 (№ 11). – 2014. – С. 117 – 122.
17. Якименко Л. М. Надія Суровцова: життя та творчість (1896–1985 рр.): Монографія / Під ред. Галича О. А. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2010. – 272 с.

18. Якименко Л. М. Надія Суровцова (1896-1985): у пошуках втраченого часу: [монографія] / Людмила Якименко, Ігор Кривошея. – Умань: Сочінський М. М. [вид.], 2016. - 279 с.
19. Мицик В. Ф. З добрими людьми по чесній дорозі: художньо-документальне видання. – К.: КВІЦ, 2013. – 296 с.; іл.

O. V. Lisovska,
Candidate of the Historic Sciences,
Uman, Ukraine

NADIYA SUROVTSOVA'S IDEAS OF FREEDOM, TRUTH AND JUSTICE

This article is devoted to the life and activities of Nadiya V. Surovtsova, a woman who had diverse destiny. She was a forerunner, historian, publicist and a fighter for freedom, truth and justice. The participation of Nadia Surovtsova in the Ukrainian revolution of 1917–1921 is emphasized in the article.

Nasiya Surovtsova was both a Ukrainian and European person; her father was a Ukrainian and a lawyer by profession and her mother was a Russian, a former student of the Higher Education Courses for Women (Bestuzhivski) in St. Petersburg, Doctor of Philosophy in University of Vienna (the first woman from Ukraine, who received this academic degree), a prisoner in Gulag camps, a person who devoted her entire life to the idea of Ukrainian statehood.

The purpose of this article is to bring honor and memory to «the tireless revolutionary» as the 100th anniversary of the National Democratic Revolution of 1917–1921 is to be celebrated in Ukraine.

Nadiya Surovtsova participated in all stages of the revolution, occupying such state positions as a district instructor of the Central Council, a clerk in Bizhenetsk Department of the General Secretariat of Internal Affairs, then a head of the General Department of the Ministry of Foreign Affairs at the Central Council, a head of the diplomatic department of the Ministry of Foreign Affairs at the hetman Skoropadsky, a secretary in Information Office of the Ministry of Foreign Affairs in the Directory.

Describing the events of this woman's life the author makes it clear to the reader that in her life she followed the idea of freedom, truth and justice, despite the circumstances and rather tragic fate.

In conclusion the author quotes Nadiya Surovtsova's words concerning the revolutionary events of 1917-1921 in Ukraine. «... For me this period is connected first of all with real people, sometimes costly, sometimes hostile; this is the time of changes, the struggle, the errors of my contemporaries and mine ...this is the story about people who created history ...». Nadiya V. Surovtsova who was born in Uman can be treated as a part of this history too and deserves eternal memory and honour.

Key words: *Nadiya Surovtsova; Ukrainian revolution (1917–1921); public and political activities; freedom; truth; justice.*

Рецензенти: *Котляр Ю. В., д-р іст. наук, професор;
Міронова І. С., д-р іст. наук, доцент.*

© Лісовська О. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 12.03.2017